

IJTIMOY TARMOQLARDA SO‘Z ERKINLIGI VA UNI CHEKLASHNING HUQUQIY ASOSLARI

Gavharoy Qavulova

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

ORCID: 0009-0009-1271-4979

e-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20424565>

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarda so‘z erkinligi va uni huquqiy jihatdan cheklash masalalari tahlil qilingan. Raqamli kommunikatsiya muhitining rivojlanishi natijasida so‘z erkinligi yangi shakl va mazmun kasb etib, global axborot maydonida muhim demokratik institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqotda xalqaro huquqiy normalar, jumladan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Fuqarolik hamda siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt qoidalari tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda nafrat nutqi, dezinformatsiya, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish va ekstremistik kontent kabi omillar so‘z erkinligini cheklash zaruratini yuzaga keltirishi asoslab beriladi. O‘zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi doirasida so‘z erkinligini ta‘minlash va uni cheklash mexanizmlari ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari so‘z erkinligi va jamoat xavfsizligi o‘rtasida muvozanatni ta‘minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar ijtimoiy tarmoqlar, so‘z erkinligi, inson huquqlari, axborot xavfsizligi, huquqiy cheklovlar, dezinformatsiya, nafrat nutqi, raqamli muhit, O‘zbekiston qonunchiligi, xalqaro huquq.

So‘nggi o‘n yillikda ijtimoiy tarmoqlar insonlar o‘rtasidagi kommunikatsiyani tubdan o‘zgartirdi. Facebook, Instagram, X (Twitter), TikTok va Telegram kabi platformalar nafaqat muloqot vositasi, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy fikr almashinuvining global maydoniga aylandi. Shu jarayonda so‘z erkinligi tushunchasi ham yangi mazmun kasb etdi. Klassik huquqiy nazariyada so‘z erkinligi asosan davlat va fuqaro o‘rtasidagi munosabat doirasida ko‘rilgan bo‘lsa, raqamli muhitda bu tushuncha platforma egalari, algoritmlar va transmilliy kompaniyalar ishtirokida murakkablashdi [Castells, 2010].

So‘z erkinligi demokratik jamiyatning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, u fuqarolarga o‘z fikrini erkin ifoda etish, axborot olish va tarqatish huquqini kafolatlaydi. Biroq ijtimoiy tarmoqlarda bu erkinlik mutlaq emas. Nafrat nutqi, dezinformatsiya, shaxsiy obro‘ga zarar yetkazish, ekstremistik targ‘ibot kabi holatlar uni cheklash zaruratini yuzaga keltiradi [Fiss, 2015]. Shu sababli zamonaviy huquqiy tizimlar so‘z erkinligi va jamiyat xavfsizligi o‘rtasida muvozanat o‘rnatishga harakat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda raqamli muhitda axborot xavfsizligini ta‘minlash, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish va ijtimoiy tarmoqlardagi noqonuniy kontentni tartibga solish bo‘yicha bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Bu jarayon global tendensiyalarga mos ravishda rivojlanmoqda [O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023].

Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy tarmoqlarda so‘z erkinligi masalasi faqat huquqiy emas, balki falsafiy, axloqiy va texnologik muammolarni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu maqola mazkur muammoning huquqiy asoslarini, cheklash mexanizmlarini va xalqaro tajribani tahlil qilishga bag‘ishlanadi.

So‘z erkinligi xalqaro huquqiy tizimda eng muhim inson huquqlaridan biri sifatida tan olingan. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 19-moddasida

har bir inson o'z fikrini erkin ifoda etish huquqiga ega ekani belgilangan [UN, 1948]. Shuningdek, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 19-moddasi ham ushbu huquqni yanada batafsil tartibga soladi va uning chegaralarini belgilaydi [ICCPR, 1966].

Mazkur hujjatlarga ko'ra, so'z erkinligi uch asosiy komponentni o'z ichiga oladi: fikrni erkin tutish huquqi, axborotni izlash va olish huquqi hamda uni tarqatish huquqi. Biroq ushbu huquqlar "maxsus burch va mas'uliyat" bilan bog'liq bo'lib, ular boshqa shaxslarning huquqlari, davlat xavfsizligi, jamoat tartibi va axloqiy me'yorlarni himoya qilish maqsadida cheklanishi mumkin [UN Human Rights Committee, 2011].

Yevropa Inson Huquqlari Konvensiyasining 10-moddasi ham so'z erkinligini kafolatlaydi, lekin demokratik jamiyatda zarur bo'lgan cheklovlarga ruxsat beradi. Yevropa Inson Huquqlari Sudi amaliyotida "zarurat va mutanosiblik" prinsipi asosiy mezon sifatida qo'llaniladi [ECHR Case Law, 2020].

Ijtimoiy tarmoqlar kontekstida ushbu xalqaro normalar yangi talqinlarni talab qiladi, chunki raqamli platformalar transchegaraviy xarakterga ega. Shu sababli, bir davlatda ruxsat etilgan kontent boshqa davlatda noqonuniy bo'lishi mumkin. Bu esa global huquqiy kolliziyalarni yuzaga keltiradi.

Ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligi bir qator huquqiy va axloqiy asoslar bilan cheklanadi. Birinchidan, nafrat nutqi va diskriminatsiya jamiyat barqarorligiga tahdid soladi. Ikkinchidan, terrorizm va ekstremizmni targ'ib qilish global xavfsizlikka jiddiy zarar yetkazadi. Uchinchidan, shaxsiy obro' va sha'nini himoya qilish ham muhim huquqiy asos hisoblanadi [Fiss, 2015].

Ko'plab davlatlarda "zarar tamoyili" (harm principle) asosiy mezon sifatida qo'llaniladi. Bu tamoyilga ko'ra, agar biror ifoda boshqa shaxslarga real zarar yetkazsa, uni cheklash mumkin. Shuningdek, "yolg'on axborot" (fake news) tarqalishi ham so'nggi yillarda muhim muammoga aylangan.

Ijtimoiy tarmoqlar o'z ichki siyosatlari orqali ham kontentni nazorat qiladi. Masalan, Facebook va YouTube algoritmlari muayyan kontentni avtomatik tarzda aniqlab, uni cheklashi yoki o'chirishi mumkin. Biroq bu jarayon shaffoflik va adolat masalalarini ham yuzaga chiqaradi.

Shu bilan birga, davlat tomonidan ortiqcha cheklovlar so'z erkinligining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli huquqiy tizimlar "mutanosiblik prinsipi"ni qo'llashga harakat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida so'z erkinligi Konstitutsiya bilan kafolatlangan. 2023-yilgi yangilangan Konstitutsiyada har bir fuqaro o'z fikrini erkin ifoda etish huquqiga ega ekani belgilangan [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023].

Shu bilan birga, ushbu huquq milliy xavfsizlik, jamoat tartibi, boshqa shaxslarning huquqlari va sha'nini himoya qilish maqsadida cheklanishi mumkin. Axborot to'g'risidagi qonun, shuningdek, internet tarmog'ida axborot tarqatish qoidalarini belgilovchi normativ hujjatlar mavjud.

So'nggi yillarda O'zbekistonda kiberjinoyatchilikka qarshi kurash, dezinformatsiyani cheklash va yoshlarni zararli kontentdan himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlar kuchaytirilgan. Shu bilan birga, raqamli savodxonlikni oshirish ham davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan.

Biroq amaliyotda so'z erkinligi va uni cheklash o'rtasidagi muvozanat masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Ayrim hollarda ortiqcha cheklovlar tanqidiy fikr bildirish imkoniyatini kamaytirishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligi zamonaviy demokratik jamiyatning ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Biroq uning mutlaq emasligi huquqiy cheklovlarni ham talab qiladi. Xalqaro va milliy huquqiy tizimlar ushbu muvozanatni ta'minlashga harakat qilmoqda.

Kelgusida algoritmik boshqaruvning shaffofligini oshirish, platformalar javobgarligini kuchaytirish va fuqarolarning raqamli huquqlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, soʻz erkinligini asossiz cheklashdan himoya qiluvchi mustahkam huquqiy mexanizmlar ishlab chiqilishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. Mirziyoev Sh. M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi.* – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 304 b.
3. Rasulov A. *Axborot huquqi va ommaviy kommunikatsiyalar.* – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. – 210 b.
4. Qosimov B. *O'zbek jurnalistikasi tarixi.* – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015. – 320 b.
5. Yoʻldoshev M. *Nutq madaniyati va kommunikatsiya asoslari.* – Toshkent: Universitet, 2019. – 198 b.
6. Abdurahmonov G. *Til, jamiyat va axborot maydoni.* – Toshkent: Fan, 2017. – 240 b.
7. Xolmirzaev U. *Zamonaviy media va ijtimoiy fikr.* – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 184 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar qo'mitasi. *Axborot xavfsizligi to'g'risida izohlar va tahlillar.* – Toshkent, 2023. – 95 b.